

2. Толстой Л. Н. “Хаджи Мурат”: Неизданные тексты / Л. Н. Толстой ; публ. и вступ. ст. А. Сергиенко ; АН СССР. Ин-т рус. лит. (Пушкин. дом). — М. : Изд-во АН СССР, 1939. — Кн. I. — С. 517–565. — (Лит. наследство; Т. 35/36).
3. Толстой Л. Н. Собрание сочинений : в 22 т. / Л. Н. Толстой ; [редкол. : М. Б. Храпченко и др.]. — М. : Худож. лит., 1978–1985. (Произведения, письма и дневники Толстого цитируются по этому изданию с указанием номера тома).
4. “У Толстого” (1904–1910) // “Яснополянные записки” Д. П. Маковицкого (1904–1905) : в 4 кн. // Душан Петрович Маковицкий / Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького АН СССР. — М. : Наука, 1979. — Кн. I. — 545 с. — (Лит. наследство; Т. 90).

УДК 821.111(73)

Михайло Калініченко
(м. Рівне)

ЧОРНЕ ТА БІЛЕ НА ТЛІ ДЕМОКРАТІЇ: РАСОВА ІДЕНТИЧНІСТЬ У РОМАНІ Г. МЕЛВІЛЛА “МОБІ ДІК”

У статті застосовано аналітичний інструментарій імагології для розгляду проблеми расової ідентичності у найвідомішому романі Г. Мелвілла.

Ключові слова: імагологія, расова ідентичність, мультикультуралізм, “інший”, літературно-критична рецепція.

Калініченко М. М. Черное и белое на фоне демократии: расовая идентичность в романе Г. Мелвилла “Моби дик”. В статье использован аналитический инструментарий имагологии для рассмотрения проблемы расовой идентичности в самом известном романе Г. Мелвилла.

Ключевые слова: имагология, расовая идентичность, мультикультуралізм, “другой”, литературно-критическая рецепция.

Kalinichenko M. Black and White against the Background of Democracy: Racial Identity in H. Melville’s “Moby-Dick”. The article explores the problem of racial identity in H. Melville’s best-known novel by analytical means of image studies.

Key words: Image Studies, racial identity, multiculturalism, “Other”, literary-critical reception.

Постановка наукової проблеми та її значення. Для північно-американського мелвіллознавства проблема расової ідентичності у

всесвітньо відомому романі “Мобі Дік, або Білий Кит” завжди була й залишається каменем спотикання. Складається враження, ніби над нею тяжіє нездоланне табу. Насправді маємо справу з проявами цілковитої залежності літературознавчої думки від панівних ідеологічних і культуральних концептів. Ще з двадцятих років минулого сторіччя, тобто з перших років тріумфального повернення роману в американську культуру, його дослідники почали справу, якою багато з них займається й досі: наввипередки екстраполювати на нього власні уявлення про найважливіші тенденції в духовному житті Сполучених Штатів. Германа Мелвілла перетворили на такого собі “вічного сучасника” американського суспільства.

Мета статті полягає в тому, щоб схарактеризувати расову ідентичність у романі Г. Мелвілла “Мобі Дік”.

На початку ХХ сторіччя, після Першої світової війни, Америка, хоч і не так швидко, як країни Європи, змінювалась. Велика депресія, всеосяжна економічна і духовна криза, що насувалася на країну, породжувала відчуття катастрофізму буття, продукувала сумнів і зневіру, відчай і зневагу, заохочувала зрікатися усталеного й освяченого традицією. Тим, хто, починаючи з двадцятих років, відкривав для себе Мелвілла, здавалося, що вони мають справу або з американським Достоевським, або з національним провісником модернізму (таким собі Джойсом, що завітав до Сполучених Штатів), або з “пророком Віку Джазу” [1, 11]. Кожен із цих варіантів рецепції був зумовлений не лише суб’єктивними уподобаннями дослідників: Мелвілла намагалися бачити митцем, котрий завжди поруч, завжди поділяє або навіть передбачає настрої суспільства.

Із другої половини минулого сторіччя процеси осучаснення Мелвілла набули політичного забарвлення. За роки протистояння між колишнім СРСР та США його роман “перетворився на ефективну зброю в ідеологічному протиборстві двох супердержав-антагоністів” [4, 149], став книгою, що утверджує і боронить чесноти американського способу життя. Внаслідок цього незаангажовані дослідження проблеми расової ідентичності в “Білому Киті” стали абсолютно неможливими. Його розглядали як переконливе художнє свідчення про велич історичної місії білої раси, котра на північноамериканській землі демонструє всьому світові переконливі приклади демократії та економічного процвітання. Із захопленням цитували слова Д. Г. Лоуренса, який назвав роман “втіленням сакрально-сексуальної підсвідомості

білої раси". Поет Р. Чейз милувався відображенням у ньому образом "білого божества", яке, на його переконання, Мелвілл ушанував більш за Христа. Н. Арвін виокремлював у творі особливу міфотворчу енергію білості. Така рецепція не була проявом расизму: просто нікому навіть не спадало на думку шукати в цьому творі зв'язки з якоюсь іншою свідомістю, ніж свідомість панівної білої раси.

Слід також зауважити, що нездоланність табу, накладеного на проблему расової ідентичності в "Киті", значно підсилювалася специфічним процесом канонізації Германа Мелвілла, витоки якої – академічні біографії письменника, започатковані професором Каліфорнійського університету Леоном Говардом (1903–1982). Він мав найкращі поміри: Мелвілла визнано великим митцем, отже, письменник має виглядати саме таким – великим та ідеальним, що займає гідне місце у сонмі національних святих, носіїв твердих і непохитних національних цінностей. Тому не було жодної потреби додавати якісь інші шанси до сприйняття цього роману як твору, що оспівує переможну ходу білої Америки.

Але країна продовжувала змінюватись. Після расових конфліктів 60–70 років і ближче до зламу ХХ–ХХІ століть визначальною для політичного і гуманітарного дискурсів країни стала проблема мультикультуралізму. Дуже швидко її було екстрапольовано на "індустрію Мобі Діка" (цей специфічний вислів Гаррі Левіна, що з'явився 1958 року, засвідчує величезну значущість мелвіллознавчих студій для всього північноамериканського літературознавства). Відповідно до мультикультуральних настанов відбулося чергове осучаснення Мелвілла. В останній критичній біографії, автором якої є Е. Делбанко, котрий 2003 року очолював Мелвіллівську спільноту, читаємо: "...атмосфера мультикультурального міста Нью-Йорк не лише сприяла народженню неповторного стилю Мелвілла, вона також розкрила його розум для сприйняття космополітичної ідеї новоствореної нації, приналежність до якої не залежить від раси" [1, 11]. Колишній співець білої раси став сприйматися як провісник мультикультурального і політкоректного суспільства.

Унаслідок цього відбулася радикальна зміна рецепції "Кита". Її значною мірою скерував професор Роберт Воллес (він, як і професор Делбанко, колишній президент Мелвіллівської спільноти). 2005 року з'явилася його монографія "Мелвілл і Дуглас". У ній здійснено послідовне порівняння світогляду і творів Германа Мелвілла з пере-

конаннями і творчим доробком відомого чорношкірого аболіціоніста Фредеріка Дугласа (1818–1895). Їх обох професор Воллес вважає цілком сумірними особистостями: “Вони були видатними американськими письменниками дев’ятого сторіччя, людьми рівними за величиною, обидва зверталися до проблем расової ідентичності, свободи й національної самосвідомості у такий спосіб, що все частіше привертає увагу до себе на початку 21-го сторіччя” [5, 43]. Як бачимо, професор Воллес навіть не приховує, що дивиться на Мелвілла й Дугласа очима інтелектуала “початку 21-го сторіччя” – тобто у концептуальних межах мультикультуралізму. Відповідним чином налаштовано його ставлення до роману “Мобі Дік”. Він вважає, що у цьому творі “Мелвілл не лише звернувся до багатьох проблем, якими переймався Дуглас, – він розглянув їх із точки зору темношкірої людини” [5, 44].

Слідом за появою монографії Воллеса того ж 2005 року в Нью-Бедфорді, центрі північноамериканського мелвіллознавства, відбулася міжнародна конференція “Мелвілл й Дуглас”. На ній канонізували найсучасніший – мультикультурний – образ Германа Мелвілла. Він постав не лише як послідовний захисник прав і свобод чорношкірого населення Америки. З’явився Мелвілл, що більше за все переймався усвідомленням і зображенням етнічної сутності чорної людини. Роман про полювання на великого Білого Кита перетворився на “чорний” роман, у якому все, що відбувається з героями-китоловами, зображено крізь специфічну призму етнічно “чорного” світосприйняття. В ньому навіть біла людина має єдиний шлях самоусвідомлення і самоствердження: лише через послідовне протиставлення себе іншому – чорному невільнику. “Білість Кита” (такою є назва 42 розділу роману) є лише позірною: насправді над всім і всіма домінує чорний колір.

На початку XXI сторіччя Мелвілла почали сприймати як митця, взірцево політкоректного у своїх поглядах на питання, дотичні до етнічної, расової проблематики. Зауважимо: чергове його осучаснення не здолало табу, накладене на проблему расової ідентичності роману “Мобі Дік”. Раніше її аналіз унеможливлювали уявлення про цілковиту залежність роману від білих етнічних та світоглядних первнів. Сьогодні біле замінено на чорне. Табу знову діє: якщо колись за білим не бачили чорного, то в новітніх мультикультуральних студіях чорне не дає можливості розгледіти біле.

Усе сказане дозволяє зробити два важливі висновки.

По-перше, якщо в Америці існує духовна потреба постійного осучаснення Германа Мелвілла, то це – є особистою справою американського суспільства. Втім, слід взяти до уваги, що не всі тамтешні вчені ладні миритися з цим. Професор Хершел Паркер, найвідоміший знавець біографії автора “Кита”, вже багато років опирається кон’юнктурному трактуванню ставлення Мелвілла до представників інших, не білих, етносів. Ще 1961 року на конференції MLA Паркер вголосив доповідь “Метафізика ненависті до індіанців у творах Мелвілла”. Таку її назву зумовило щире прагнення з’ясувати витoki й сутність дивної суперечності. З одного боку, Мелвілл із перших своїх творів (“Тайпі”, “Ому”) став на захист “малих” етносів, зокрема полінезійських дикунів, закликав боронити їх від наступу західної, білої цивілізації. З іншого – в його творах є прояви вкрай негативного ставлення до корінного населення Америки, до червоношкірих індіанців, яких Мелвілл порівнює зі “зміями та дияволами” [3, 448]. Професор Паркер поставив запитання: як пояснити таку суперечність? Але його слухачі, поважні північноамериканські науковці, шукати пояснень не захотіли. Вони обурилися. “Чи наважилися б ви розповідати своїм студентам про прихований расизм або, як ви кажете, про «ненависть» Мелвілла до червоношкірих, якби знали, що серед них є студенти-індіанці?” – роздратовано запитав один із них. “Відверто кажучи, спочатку я навіть розгубився, – зізнається професор Паркер, – але відповів, що мій рідний батько був індіанцем з племені черокі, до того ж я вважаю, що мою доповідь слід сприймати лише з наукового погляду”.

Цей епізод не лише підтверджує, що табу на дослідження расових питань у творах Мелвілла дійсно існує, але змушує зробити й другий важливий висновок: воно закриває можливість їх незаангажованого наукового розгляду. Шляхи подолання цього табу, вірогідно, можуть бути різними. На мій погляд, доцільно скористатися інструментарієм імагологічного аналізу. Розглянемо стосунки та зв’язки етнічно “інших” – білих і чорних – персонажів роману “Мобі Дік”. Такий аналіз здатний наблизити до розуміння специфічності ставлення Мелвілла до проблеми національної, расової ідентичності американського суспільства.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Роман створено в країні, що декларувала

демократичні гасла, котрим суперечили існування інституту рабовласництва і практика насильства над тубільним індіанським населенням. Спроби нової американської нації усвідомити власну ідентичність призводили до необхідності з'ясувати, якими є, якими можуть і повинні бути стосунки білої людини з іншими. Опозиція “біле – чорне” маніфестувала проблему ставлення етнічно білого населення не лише до чорношкірих рабів. Чорна складова частина цієї опозиції була узагальненням і втіленням всіх інших – таких, на кого не поширювалися принципи Декларації Незалежності, у кого відбирали землі, кого знищували, кого новостворене демократичне суспільство поневолювало, примушувало працювати на себе. Всі вони, підкорені та знедолені, позбавлені прав і свобод, існували на іншому – на чорному, злиденному боці американського буття. У “Білому Киті” Герман Мелвілл не залишив цю опозицію білого і чорного поза увагою.

І слід одразу підкреслити: навіть перше наближення до складності проблеми расової ідентичності в цьому романі дає вражаючий результат. Дивує насамперед те, наскільки відрізняються справжні переконання та художні рішення Мелвілла від їх новітнього трактування на засадах мультикультуральної кон'юнктури.

Усупереч намаганням професора Воллеса зобразити Германа Мелвілла і чорношкірого аболіціоніста Фредеріка Дугласа однодумцями, доводиться визнати, що ці постаті аж ніяк не сумірні. Не існує жодного свідчення про те, що Мелвілл цікавився публіцистикою і діяльністю аболіціоністів. З їх провідниками він ніколи не мав наміру спілкуватися. Із сучасного погляду все це, мабуть, виглядає дивним. Здається, що демократ і гуманіст Мелвілл мав неодмінно приєднатися до табору прихильників скасування рабства. Але він не приєднався, навіть не співчував [2, 37]. Пояснень цьому багато. Не один Мелвілл не звертав уваги на аболіціоністів. До появи “Кита” (1851 рік) аболіціоністська преса два десятиріччя марно намагалася переконати країну, що мати людську, хоч і чорношкіру істоту за власність – огидно і протиприродно. На їх аргументи не зважали ні рабовласницький Південь, ні промислова Північ. Громадянську війну, що спалахнула десять років потому, зумовили фактори політичного, економічного ґатунку, аж ніяк не проповіді людяності. Втім, причини неуваги Мелвілла до аболіціоністського руху не були подібними до тих, що зумовлювали байдужість більшості його сучасників.

Зло рабовласництва він не сприймав як найстрашніше прокляття, що тяжіє над Америкою. Страждання чорних невольників Мелвілл усвідомлював лише як один з проявів страждань всього людства, як один з наслідків існування загальної, всеосяжної системи економічного, духовного поневолення людини – незалежно від її расової належності. Отже, на його думку, здолати зло рабовласництва було можливо лише за умови подолання загальної системи суспільного зла. В цьому сенсі опозиція білого і чорного не мала для Мелвілла того всеосяжного значення, яке прагнуть надати їй новочасні адепти мультикультуралізму. Він не дивився на світ, як це намагається довести професор Воллес, очима чорношкірої людини, що страждає від поневолення білою расою. Аболіціоніст Фредерік Дуглас був для нього надто короткозорим – тим, хто пропонує надміру прості рішення. Надію на те, що скасування чорного невольництва здатне принципово змінити Америку, Мелвілл сприймав як марну, ефемерну. Звільнення рабів не спроможне стати вирішальним фактором загального звільнення американської нації від нездоланих, соціальних і духовних протиріч її буття.

Саме тому в художньому світі його “Кита” опозиція білого і чорного не є стійкою, здатною продукувати однозначні, одномірні художні рішення. Тут все плинне, невизначене, тут панує невирішеність: кожне рішення, кожен семантичний нюанс здатні перетворюватися на абсолютну протилежність. Опозиція білого і чорного постійно руйнується; її сталість підривається та знищується. Виникає семантична амбівалентність концептів “біле” і “чорне” – маркерів, що увиразнюють належність того чи іншого персонажа до певної расової групи – тієї, що поневолює, або тієї, що змушена коритися. Між білим і чорним виникають у край складні семантичні зв’язки взаємного перевтілення і заміщення.

Варто навести лише деякі, але значущі приклади процесу їх взаємного витіснення і заміщення, що відбувається в романі.

Центральними постатями команди китолова “Пеквод” є капітан Ахаб і моряк-філософ Ізмаїл (у значній частині тексту він виконує роль героя-оповідача). Капітан Ахаб є живим утіленням деспотичної влади, що спрямована на досягнення перемоги над китом-вбивцею Мобі Діком. Заради цієї перемоги Ахаб поневолює всю команду “Пекводу”, перетворює всіх матросів на власних рабів. Ніхто не може, навіть не наважується протистояти йому. Отже, здається, що

капітан Ахаб репрезентує панівну сутність білої раси, раси господарів. Але звернемо увагу: Ахаб поневолює всіх, не беручи до уваги расової належності. Йому змушені коритися і білі, і чорношкірі матроси, і матроси-індіанці, і полінезійський дикун Квікег. Унаслідок цього розмивається, втрачає чітку окресленість сама сутність опозиції білого і чорного. Більше того, білий капітан Ахаб постає не лише як господар. У своєму фанатичному прагненні до перемоги над Китом він сам підкоряється демонічній владі небілої людини – вихідця зі Сходу парса Федаллаха. Чіткість опозиції білого і чорного знову руйнується: чорне бере на себе панівну роль. Біла людина підкоряється етнічному антагоністу. Звернемо також увагу на те, що зі всієї команди “Пекводу” суворий капітан Ахаб із особливою, лагідною приязню ставиться до слабкого й жалюгідного корабельного юнга – чорношкірого хлопчиська Піпа. Біла влада й сила вступають у дивну єдність з чорношкірою слабкістю.

Моряк-філософ Ізмаїл теж долучений до таких заміщень і обопільних трансформацій чорного та білого, але власним способом. Він, на відміну від білого деспота капітана Ахаба, постає нібито носієм толерантного ставлення до всіх рас. Він білий, але не прагне панувати над чорними. Ізмаїл демонструє здатність гармонійно поєднувати біле і чорне. Щиро приятелює з полінезійським дикуном Квікегом, доброзичливо ставиться до негрів, індіанців. Втім, все це не заважає йому сприймати їх як незрозумілих, загадкових “інших”, відчувати свою культуральну і расову вищість. Його біла толерантність до чорного заміщується неприйняттям і ворожістю, яких Ізмаїл не здатний здолати.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, навіть побіжний аналіз зв'язків білого і чорного у романі “Мобі Дік” дає можливість дійти певного висновку. Ніякої стійкої, незмінної та значущої для окреслення расової ідентичності опозиції чорного і білого в романі просто не існує. Художнє мислення Мелвілла цю опозицію постійно підриває. Тому немає жодних підстав погоджуватися з новочасними адептами мультикультуралізму, котрі намагаються довести, нібито автор “Кита” сприймав і зображував світ із погляду чорної людини. Мелвілл міг відстоювати цей погляд, але лише для того, щоб продемонструвати його обмеженість, неповноту, недієздатність, котрі для нього були абсолютно подібними до таких же рис, притаманних етнічно білому світобаченню. Він не віддавав переваги жодному з них.

Саме з цієї причини Мелвілл не приєднався до лав аболіціоністів. Він знав: опозиція чорного і білого хитка, примарна. За нею криється щось значніше, глибинні причини соціального і духовного зла. Відповідей на питання, які саме причини, автор не знав і не спромігся знайти.

Наприкінці варто замислитися, наскільки правий був Герман Мелвілл у такому сприйнятті великого трагічного протистояння білих господарів і чорних рабів тогочасної Америки.

4 квітня 1865 року президент Лінкольн прибув до Річмонда (штат Вірджинія). Переможні федеральні війська нарешті захопили столицю рабовласницького Півдня. Громадянська війна майже закінчилась. Лінкольн увійшов у Білий дім конфедератів і попрямував до кабінету їхнього лідера, свого головного антагоніста Джефферсона Дейвіса. Сів за його стіл і довго, як згадували свідки, залишався за ним із зосередженим, похмурим виглядом. Про що думав тоді президент, він так нікому і не розповів. За півтора тижні, 14 квітня, його застрелив прибічник конфедератів-рабовласників.

Але скасування рабства, котре стало наслідком громадянської війни, не вирішило питання расової нерівності. Мало пройти ще сто років, аби громадянські права чорного і білого населення Америки нарешті зрівнялися. Отже, Герман Мелвілл мав рацію, коли звертав увагу своїх сучасників на невирішувальність опозиції білого і чорного, наслідком якої у романі стає загибель усього екіпажу "Пекводу". Гинуть білі, чорні, полінезійці, араби – всі, кого поєднало нездоланне протиріччя чорного і білого. Випадково рятується лише один Ізмаїл – тільки для того, аби сповістити про все, що відбулося. Ця трагічна розповідь – водночас і діагноз, і застереження Мелвілла своїй країні.

Ніхто не має підстав вирішувати, правий був Мелвілл у цьому діагнозі й застереженні чи помилявся. Можемо лише визнати: це особиста точка зору митця. Його бачення проблеми національної ідентичності для Америки, держави, що поєднала різні етноси, різні національні групи, було саме таким – трагічним баченням, яке не відкривало жодної позитивної перспективи, лише трагічну безвихідь.

Якщо хочемо вивчати й знати справжнього Мелвілла, маємо насмілитися разом із ним зануритися в його художній світ, сповнений відчуттям цієї безвиході. Маємо долати табу, накладене на його справжнє, трагічне осмислення проблеми расової ідентичності для Америки. А, можливо, не лише для неї одної. І не варто піддаватися

спокусам простих рішень, зумовлених політичною, ідеологічною кон'юнктурою. Таких рішень було вже багато. Ризикуємо укотре не дослухатися до Мелвілла – до його діагнозу, його застереження.

Література

1. Delbanco A. *Melville: His World and Work* / Andrew Delbanco. – NY : Alfred A. Knopf, 2005. – 415 p.
2. Garner S. *The Civil War World of Herman Melville* / Stanton Garner. – Lawrence : University Press of Kansas, 1993. – 544 p.
3. Melville H. *The Confidence-Man: His Masquerade* / Herman Melville ; [edited by Hershel Parker and Mark Niemeyer]. – NY : W. W. Norton & Company, Inc., 2006. – 505 p.
4. Spanos W. V. *The Errant Art of Moby-Dick* / William V. Spanos. – Durham : Duke University Press, 1995. – 374 p.
5. Wallace R. K. *Melville and Douglas* / Robert K. Wallace. – New Bedford : Massachusetts, Spinner Publications, 2005. – 197 p.

УДК 821.161.2.02 Модернізм

Інга Кейван
(м. Чернівці)

ОБРАЗ *NARRENSCHIFF* В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ПЕРІОДУ РАНЬОГО МОДЕРНІЗМУ: НАРИС ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ “ПІД ГОЛИМ НЕБОМ” ТА ЕСКІЗ СПИРИДОНА ЧЕРКАСЕНКА “ЖАХ”

У статті проаналізовано особливості трансформації, функціонування образу *Narrenschiff* у творах “Під голим небом” О. Кобилянської та “Жах” С. Черкасенка.

Ключові слова: *Narrenschiff*, література есхатологічна, архетипна структура *Творення*, маргінальність, О. Кобилянська, С. Черкасенко.

Кейван І. І. Образ *Narrenschiff* в українській літературі періода раннього модернізму: очерк Ольги Кобилянської “Под голым небом” и эскиз Спиридона Черкасенко “Ужас”. В статті проаналізовані особливості трансформації і функціонування образу *Narrenschiff* в произведениях “Под голым небом” О. Кобилянської и “Ужас” С. Черкасенко.

Ключевые слова: *Narrenschiff*, література есхатологічна, архетипна структура *Сотворення*, маргінальність, О. Кобилянська, С. Черкасенко.

Keyvan I. I. The character of *Narrenschiff* in Ukrainian Literature of Period of Early Modernism: the essay by Olga Kobylanska “Under Naked Sky”